

Курманкулов Ш.Ж., Раева М.Т.

ОКУУ МАТЕРИАЛЫН ӨЗДӨШТҮРҮҮДӨГҮ ОКУУЧУЛАРДЫН АКЫЛ-ЭНЕРГЕТИКАЛЫК ИШ АРАКЕТТЕРИНДЕГИ БӨГӨТТӨР

Курманкулов Ш.Ж., Раева М.Т.

ПРЕПЯТСТВИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УМСТВЕННЫХ ПОТЕНЦИАЛОВ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОСВОЕНИИ УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Sh.Zh. Kurmankulov, M.T. Raeva

IMPEDING ACTIVITY OF INTELLECTUAL POTENTIALS OF STUDENTS WHEN LEARNING EDUCATION MATERIAL

УДК: 372.853. (575.2)(043.3)

Бул иште билим берүүнүн технологиясында жүргүзүлгөн процесстердеги окуучулардын окуу материалын өздөштүрүүсү, башкача айтканда окуучулардын билим алуусу бул алардын аң-сезиминин, акыл энергетикасынын өзгөрүүсү, өнүгүүсү деп каралган. Окуучулардын акыл-энергетикалык иш аракеттери кандайдыр бир кырдаалдардын, себептердин негизинде каршылыктарга, бөгөттөргө туш болушу мүмкүн экендиги айтылып, алардын объективдүү жана субъективдүү себептери аныкталган жана андан чыгуунун мүмкүнчүлүктөрү көрсөтүлгөн.

Негизги сөздөр: инновация, жаны парадигма, окуу процесси, окутуу технологиясы, аң-сезим, акыл-энергетикасы, билим потенциалы, билим куржуну, компетенттүүлүк, чектик такалуу, түшүнүктөр, рефлексия.

В данной работе рассмотрено, что освоение новых материалов или знаний учениками повлечет за собой изменения и развития их умственных потенциалов. Показано, что не всегда и не всем ученикам удается освоить любой учебный материал, так как по объективным и субъективным причинам могут возникать препятствия, тормозящие умственную деятельность учеников.

Ключевые слова: инновация, новая парадигма, технология обучения, разум, умственный потенциал, умственная энергия, остаточные знания, образовательный багаж, запредельное торможение, рефлексия.

The given study considered that when students learn new materials or knowledge, it would cause change and development of their intellectual potentials. It was shown that not always and not every student can learn any education material because there might be impediments retarding intellectual functioning of students for objective and subjective reasons.

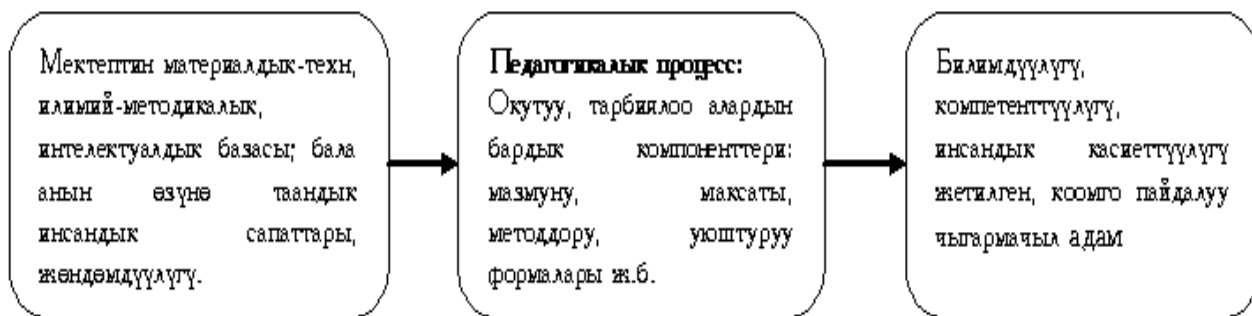
Key word: innovation, new paradigm, teaching technology, intellect, intellectual potential, mental energy, permanent knowledge, educational background, protective inhibition, reflection.

Окутуу технологиясын профессор Э. Мамбетакунов турмуштук, өндүрүштүк мисалдын негизинде эң жөнөкөй түшүндүрмөсүн берген [1]. Анда, техно-

логия термини бул – кандайдыр бир нерсенин касиетин, формасын, абалын өзгөртүү, кайра иштетүү, андан башка нерсе даярдоонун жолдору деген маанини түшүндүрөрүн, билдирерин айткан. Ишке ашуу процессинин багыты боюнча айтканда: *чийки зат* – → *иштетүү* – → *дарядалган продукт*.

Билим берүүдөгү, таалим тарбиядагы технологиянын маанисин төмөнкүчө берген. *Окутуу технологиясы – окутуунун максатына жетүү үчүн тандалып алынган методдорду, каражаттарды ар кандай формада колдонуу, башкача айтканда окуучуга билим берүү, тарбиялоо жана өнүктүрүүнүн натыйжалуу жолу*. Мында: *алгачкы сырьё – окуучу, аны иштетүү – окутуу процессин уюштуруу, продукт – тийиштүү билимге ээ болгон, таалим-тарбия алган, акыл-эс жагынан өнүккөн окуучу*. Мектептин түрүнө, класстын деңгээлине, окуучунун курактык өзгөчөлүгүнө, предметтин мүнөзүнө, материалдык базасына, түзүлгөн шартка жараша окутуунун ар кандай технологиясы иштелип жана колдонулушу мүмкүн экенин белгилеген. Окутуунун натыйжалуулугу булардан гана эмес, аларды пайдалануудагы мугалимдин педагогикалык иш аракеттеринен дагы көз каранды дейт.

Профессор И. Бекбоев педагогикалык технологияны шарттуу түрдө схема аркылуу 1-сүрөттөгүдөй көрсөткөн [2]. «Технология» термини менен «методика» терминин айрымачылыгын аныктоо менен, *педагогикалык технология – бул окутуунун: закон ченемдүүлүктөрүнүн, принциптеринин мазмунунун, максаттарынын, методдорунун жана уюштуруу формаларынын жыйындысы, алардын бирдиктүү ишке ашырылыш жолу* – деп эсептейт. Көрсөтүлгөн макалада [3], педагогикалык технология же билим берүү технологиясы – бул инсанга таасир этүү менен андагы керектүү сапатты калыптандыруу үчүн өз орду менен колдонулган ар кандай ыкмалардын, процесстердин топтому - деп белгилейт.

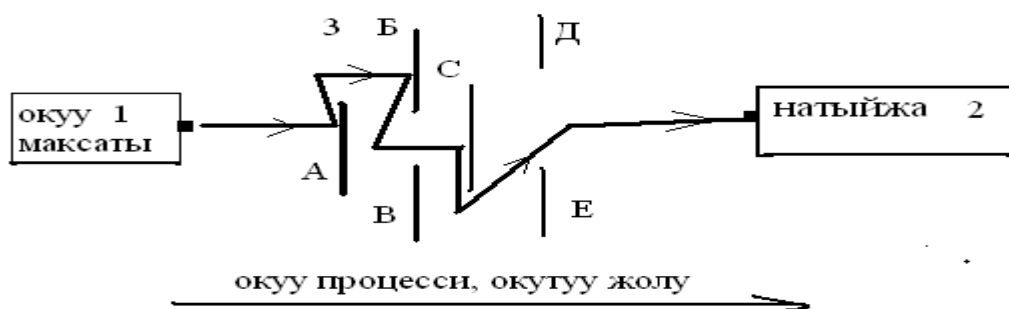
1-сүрөт. Билим берүү технологиясынын шарттуу көрүнүшү.

Жогорудагы айтылгандардан, билим берүүнүн технологиясында жүргүзүлгөн процесстердеги окуучулардын окуу материалын өздөштүрүүсү бул окуучулардын билим алуусу менен алардын аң-сезиминин башкача айтканда акыл энергетикасынын өзгөрүүсү, өнүгүүсү экендигин түшүнүүгө болот.

Кандай гана окуу технологиясы болбосун аны ише ашыруучу окутуу процесси сабак аркылуу, сабак тибинде жүргүзүлөт. Сабакта өтүлүүчү материалды өздөштүрүү бул мугалим тарабынан айтылган нерсени жаттап башкача айтканда эске тутуп билип алуу гана эмес. Анткени айткан нерсени билүү бул жөн гана фактыны билүү менен барабар болгон нерсе болот. Сабакты өздөштүрүү бул окуучулардын аң-сезиминдеги жаңы материалды угууга чейинки пайда болгон тажрыйбасындагы *түшүнүктөрдүн* негизинде ишке ашат. Жаңы окуу материалын түшүнүү б.а. ал жөнүндө окуучуда түшүнүктүн пайда болушу - бир эле угуу кадамы менен калыптанып калуучу нерсе эмес. Ишке ашуу багыты боюнча айтканда, ал профессор Усова аныктагандай [4]: *Сезип туюу → кабыл алуу → элестетүү → ой толгоо → ой корутунду* анан барып → *түшүнүү* - деген удаалаштыкта жара-

луучу акыл-эстин энергетикалык иш аракетине жараша калыптанат. Окуучу жаңы материалды кабыл алууда анын мээсинде чыңалуу пайда болот. Мээнин чыңалуусуна шарт түзүлбөсө, ага жетиштүү энергетика иштелип чыкпаса окуучу ал материалды өздөштүрүп, түшүнүп, өзүнүкү кылып алуусу алсыз болот. Демек, сабакта жаңы материалды өздөштүрүү бул окуучунун акыл-энергетикасынын башкача айтканда акыл потенциалынын чоңдугунун өзгөрүүсүнө алып келет деп ага ынансак болот башкача айтканда акыл энергетикасынын өзгөрүүсү, өнүгүүсү экендигин түшүнүүгө болот. Ал эми бул окуучулардын акыл-энергетикалык иш аракеттери дайыма эле ишке шыр ашуучу процессби же анын алдында кандайдыр бир кырдаалдардын, себептердин негизинде жаралуучу каршылыктар, бөгөттөр болушу мүмкүнбү деген суроо аз изилденген объекттерден болууда. Ошондуктан биздин изилдөөбүз ушул проблеманын алкагында баяндалат.

Эми биз окуу процессинде кездешүүчү мисалга схема түрүндө кайрылалы (2-сүрөт). Окуу процесси анын бөлүгү, элементи болгон окуу сабагынын дайыма чоң же кичине максаттары болот(1), ал окуу сабагынын белгилүү оң натыйжага жетиши (2).

2- сүрөт. Окуу процессиндеги аң-сезим бөгөттөрүнүн схемалык көрүнүшү.

Окуу процесси, окутуу жолу түз сызыктуу траекториялык кыймыл менен гана оңой эле максатка жетиши күмөн. Анткени окутуу жолунда көптөгөн себептик факторлор менен пайда болгон чоң же кичине бөгөттөр, тоскоолдуктар болушу мүмкүн (3). Алар сабак материалын өздөштүрүүдө ар кандай өлчөмдөгү каршылыктарды жаратып, окуу жолунда алардын шыр жүрүп максатына жетишине бөгөт болушат (А,Б,В,С,Д,Е). Айталы, сүрөттө көрүнгөндөй материалды өздөштүрүү жолунда А тоскоолдугуна

барып такалды дейли, ал түшүнүү процессине кандайдыр каршылыкты жаратышы мүмкүн дейли. Эгерде окуучулардын *билим потенциалы б.а. акыл- энергетикасы* билимди өздөштүрүүгө тоскоол болгон каршылык энергетикасынын маанисине барабар же чоң болбосо анда аракет аны ашып өтө албайт. Кандай гана аракет кылбайлы натыйжаны карай жылыш болбой калышы мүмкүн. Чектүү сандагы окуучулар үчүн «туннелдик эффект» иштеп кетиши мүмкүн. Бирок ал көпчүлүк окуучулар үчүн жокко эсе деп айтсак болот.

Туннелдик эффекти кээ бир окуучуларда интуиция пайда кылышы мүмкүн. Эгер окуучунун ички билимдик потенциалы, мугалимдин түшүндүрүү аракетинде жетиштүү жардам бере албаса анда, окуучу материалды өздөштүрүү бөгөтүн жеңип, анын үстүнөн ашып кетүү мүмкүнчүлүгү жоголот. Мында натыйжага жетүүнүн жеңил жолу кайра кайра тоскоолдукту сүзгүлөй берүү эмес, ыңгайлуу маневр, бурулуу, каршылыга аз жолду издөө, табуу болуп саналат. Демек тоскоолдуктан өтүү мүмкүнчүлүгүнүн 2 жолу бар, *биринчиси* окуучуларда тоскоолдук барьерин ашууга жете турган акыл энергетиканы жаратуу, эгерде ал мүмкүн болбосо анда тоскоолдуктан маневр жасоо менен бурулуп каршылыгы аз жолду табуу менен өтүү. Эгерде алар жасалбаган болсо, окуучулардын ал окуу материалын өздөштүрүү аң-сезимдик иш аракети ал материалды түшүнүүгө жетишсиз болуп, акыл-энергетикасы тормоздолуп ордуна жылбай калышы мүмкүн.

Окуу материалын өздөштүрүүдөгү акыл-энергетиканын каршылык бөгөттөрү көбүнчө жалаң гана субъективдүү себептер катары сезилет, бирок чындыгында алардын арасында объективдүү себептер болушу дагы мүмкүн. Эгерде, каршылык бөгөттөрүнүн себептери объективдүү нерселерден жаралса, анда окуучунун акыл-энергетикалык иш аракеттеринин натыйжасы алсыз болуп, жаралган тоскоолдуктарды ашып өтүүгө мүмкүн болбогон «чектик» такалууга (запредельное торможение) алып келиши мүмкүн. Мындай учурга туш болгондо окуучунун акыл-эсинин б.а. мээсинин активдүү таанып-билүү иш аракети, окуу материалын түшүнүп өздөштүрүүсү токтолуп калуусу мүмкүн. Бул билим берүүдөгү «чектик» такалуу түшүнүгүн жаратат. Билим берүүдөгү «чектик» такалуу түшүнүгү – бул билим алуучунун (окуучунун) билим берүүчүнүн (мугалимдин) окутуудагы коюлган максатка жетүү үчүн жумшоого бөлгөн же сарпталган акыл потенциалынын чоңдугунун, максатка жетүү жолундагы пайда болгон ар кандай негативдүү бөгөттүк фактордун энергетикалык чоңдугунан аз болушу болуп саналат.

Демек окуучунун окуу материалын ийгиликтүү өздөштүрүүдө максатка жетүүсү, аң-сезиминин жетиштүү өнүгүүсү окуучу менен окутуучунун биргелешкен мүмкүнчүлүгүнүн максатка жетүү жолундагы пайда болгон бөгөттөрдүн каршылык көрсөтүү мүмкүнчүлүгүнөн канчалык даражада бийик болушуна жараша болот деп айтсак болот.

Билим берүү системасында, окутуу процессинде акыл-энергетикалык бөгөттөрдүн *объектиси* жана *себептери* бар экендиги жана аларды аныктоо, анализдөө жана аларга карата иш чараларды иштеп чыгуу аз изилденген аймак жана көп көңүлгө алынбай келе жаткан проблемалардын бири болууда. Айрыкча окутуунун жаңы парадигмаларын ишке ашырууда бөгөттөрдүн дагы жаңы факторлору, параметрлери жаралууда.

Билим берүү системасындагы, билим берүү процессиндеги бөгөттөрдүн, «чектик» такалуунун *объектисине* төмөнкүлөр кириши мүмкүн:

- окуучу; - окутуучу же мугалим; - жалпы билим берүү мектеби, орто жана жогорку окуу жайлары; - окуу материалы, окуу каражаттары жана окуу чөйрөсү; - билим алуучунун ата-энеси, ага-иниси, жолдоштору жана коомчулук; - окуу процессинин жакшы жүрүшүнө түрткү берүүчү кыймылдаткыч күч ж.б.

Окуучулардын акыл-эс потенциалынын бөгөттөрүн жаратуучу объективдүү жана субъективдүү себептери орун алат. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- окуу материалынын татаалдыгы;
- окуу жүктөмдөрүнүн көптүгү;
- окуучунун билим куржунунун жетишсиздиги;
- окутуу ыкмасынын туура эмес тандалышы;
- окууну жандандыруучу чөйрөнүн жоктугу;
- окуучулардын өздүк рефлексиясынын өнүкпөгөндүгү;
- мугалимдин аброю, педагогикалык компетенттүүлүгү;
- окуучунун жеке турмушундагы үй-бүлөлүк проблемалар ж.б. көптөгөн нерселер болушу мүмкүн.

Окуучуларда пайда болгон акыл-энергетикалык бөгөттөрдүн проблемасын аныктоо жана аны жөнгө салып туруу бул мугалимдин түздөн-түз милдети болуусу керек. Бирок ал милдетти аткаруу мугалимге жакшы тапшырылбай, талап кылынбай келет. Мындай проблема бар экендигин билбеген мугалимдер дагы жок эмес.

Бул айтылган пролемага реалдуу мисалдарды келтирип өтөлү:

*Адам төрөлгөндөн тартып эле өзүнүн жеке мүмкүнчүлүгүн кеңейтүүгө умтулат. Өзүн-өзү өнүктүрүүнүн негизи болуп: адамдын «идеалдуу мени» менен «реалдуу менин» дал келиши болот [5]. Эгерде бул дал келбесе анда ал баланын аң-сезимдик иш аракети басаңдап чектелиши мүмкүн.

* Адам жашоосундагы максат, милдеттер менен аларды орундатууга мүмкүнчүлүктөрдүн, каражаттардын жоктугу жана умтулуулар менен мүмкүнчүлүктөрдүн ортосундагы карама-каршылыктар дагы белгилүү өлчөмдө таасир бериши мүмкүн.

* Окуучу баланын акыл-эсинин өнүгүшү менен окутуудагы окуу материалынын мазмунун өздөштүрө алуу мүмкүнчүлүгүнүн шайкеш келбөөсү Эгер окуу материалынын мазмуну окуучунун өнүгүү денгээлинен көп айрымачылыкта (өйдө) болсо, анда дагы окуучунун аң-сезиминде «чектүү» такалуунун жаралышы мүмкүн. Бул чет тилин билбеген адам ошол тилде лекция уккан учурдагы акыл-эстин иштеши б.а. божомол менен барабар болот.

* Профессор И.Бекбоев [6], буга чейин анча маани берилбей келген, бир жагынын караганда абдан эле коркунучтуу мындай маанилүү байкоону айткан. «*Баланын сырткы таасирден эмес ички себептердин негизинде пайда болуучу анын окууга болгон спонтандык мотиви б.а. ынтызарлыгы улам чоңойгон сайын өтүп кетери белгиленген*». Бул окуучунун акыл-энергетикалык өнүгүүнүн дагы өз белгилүү убакыты бар экендигин, анын өтүп кетүүсү белгилүү учурда акыл-энергетикалык тормоздоо сезимин жаратышы мүмкүн экендигинен кабар берет.

* Бир класста окуган окуучулардын билим деңгээлинин айырмачылыгы, ал айырмачылыктын жаш өтүп улам жогорку класска которулуудагы ажырымынын чоңоюп барышы дагы аларга бирдей деңгээлде билим берүүдө бөгөттү жаратышы ыктымал. Сабакты жакшы түшүнбөгөн балдар жакшы окугусу келген балдарга негативдүү таасирлерин көрсөтүшүп, окуу чөйрөсүн түзүүгө терс факторду жаратуу менен аңсезимдин билим алуу функциясына өз таасирин бериши мүмкүн.

* Билим берүүдө баланын каалоосу менен эсептешүү жакшы көңүлгө алынбай келе жатат. Окуучунун каалоосунан чыккан, ички шык жөндөмүнө тектеш маалыматтык материалды өздөштүрүү бала үчүн алда канча жеңил да, кубанычтуу да болушу мүмкүн. Баланын ички кызыкчылыгы менен окутулуучу материалдын мазмунунун шайкеш келүүсү «резонанстык» принциптин пайда болушун жаратат. Мындай болбой калган учурда аңсезимдик бөгөттү чакырат.

* Окуучунун окуудагы мүчөлүштөрү, аңсезимдик бөгөттөр баланын өзүнө болгон ишенимин жоготот жана өз мүмкүнчүлүгүн баалай албаганга алып келиши мүмкүн.

* Бүгүнкү күндө ооз эки маалымат алуучу булактардын өркүндөшү менен окуу, окуу-усулдук китептер гана эмес адабий китептердин окурмандары азайып калганы көп айтылууда [7]. Бул окуучулардын китептен окуу «эрк» сапатын төмөндөтүүдө жана ал билим алууга болгон акыл-энергетикалык бөгөттөрдү

жаратуусу ыктымал. Жалпак тил менен айтканда окуганга моюн жар бербеген кырдаалга туш болот.

Жогорудагы келтирилген мисалдардын негизинде окуу процессинде, окуу материалын өздөштүрүүдө окуучулардын аңсезиминде, акыл-энергетикасынын жаралуусу, өркүндөшү үчүн бөгөттөрдүн жана «чектүү» такалуулардын реалдуу бар нерсе экендигин ишенимдүү айтсак болот.

Адабияттар:

1. Мамбеткунов Э.М. Физиканы окутунун теориясы жана практикасы. Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги, Ж. Баласагын атындагы КУУ, НМУ. - Бишкек. «МОК» басма борбору, 2004. – 490 б.
2. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. 3-бас. - Б.: «Бийиктик», 2011. – 384 б.
3. Син Е.Е. Средство обучения как возможный показатель технологичности учебного процесса. // Вестник КНУ им Арабаева, Серия по физике, математике и информатике. 2013.
4. Усова А.В. Формирование у школьников научных понятий в процессе обучения. - М.: Педагогика, 1986. -176 с.
5. Айтмаматов А. Замандын зарыл маселеси. // Билим берүүнүн рухий-ыймандык дөөлөттөрү: абалы жана келечеги. V-илимий симпозиумдун материалдары. - Б.: 2013-жыл. 35-38-беттер.
6. Бекбоев И. Окуучу инсанын бүгүнкү күндүн талаптарына ылайык өстүрүп, өнүктүрүүнүн ишенимдүү ыкмалары. // Эл агартуу журналы. №9-10. - 2013. - 33-41-бб.
7. Соноева Ш. Окуучуларды өз оюн айта билүүгө үйрөтөлү. Кут билим №20. - 2008-ж.

Рецензент: к.пед.н., доцент Шайланова М.